

A tudomány történetéből

Beck Mihály

150 ÉV A TUDOMÁNY ÉS A MŰVELŐDÉS SZOLGÁLATÁBAN

A Magyar Természettudományi Társulat és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseinek története

Az 1825-ben alapított, de érdemi működését csak 1831-ben megkezdett Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia érdeklődésének és munkásságának előterében a nyelvművelés, az irodalom és a történettudományok ápolása állt. Noha már az első alapszabály szerint is létrejött a „mathesis” és a „természettudomány” osztálya, a célkitűzések között említésre sem kerülnek a természettudományi munkák, és valóban, működésének első évtizedeiben e téren való munkássága rendkívül csekély volt. *Széchenyi István* 1842-ben tartott híres beszédében is lényegében csak a nyelvművelésre kívánta korlátozni az Akadémia tevékenységét. Az akkori hazai természettudományi műveltségi állapotok nem is igen tehettek volna lehetővé az intenzív tudományos életet, de sokan voltak, akik világosan látták, hogy ez az ördögi kör feloldandó és Magyarország gazdasági és társadalmi felemelkedése nem képzelhető el színvonalas természettudományi oktatás és kutatás nélkül. Mivel az Akadémiára ebben a tekintetben egyelőre nem lehetett számtani, 1841-ben két másik intézményt is létrehoztak. A magyar történetírás ezekről szinte nem vett tudomást. *Horváth Mihály*, aki pedig 1847-től maga is a Társulat tagja volt, nagy munkájában a „Huszonöt év Magyarország történetéből”-ben, *Ballagi Géza* a nagy milleniumi történetben meg sem említi a Magyar Természettudományi Társulatot és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseit. Pedig a következő, nagyon is vázlatos ismertetésből is kitűnik, hogy a századforduló hatalmas, és hatásában máig is érezhető, az egész társadalom és gazdaság működésére meghatározóan kiható hazai természettudományos fellendülésben a Társulatnak és a Vándorgyűléseknek, különösen kiadványaik révén, oroszlánrészük volt.

Az alapítás

Bene Ferenc, az orvosi kar elnöke és az orvossebészeti tanulmányok igazgatója, 1841. április 18-án hívta meg a hazai orvosokat és természetvizsgálókat a május 29–31 között tartandó ülésre, melyen azután meg is alapították a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlését. Az alakuló ülést megelőző napon *Bugát Pál* a résztvevők előtt bejelentette, hogy társulatot kíván létrehozni a természettudományok művelésére és terjesztésére, és a következő szövegű aláírási ívet körözte:

„Aláírási Ív
a magyar természettudományi Társulatra

Alulírottak a természeti tudományokat művelni s azok jótékonyágát a hazában terjesztetni akarva Részvénytársaságba állunk, s becsületünkkel kötelezzük magunkat az Alapszabályok értelmében közredolgozni.

Költ Pesten Tavaszidő 28-ig 1841.”

Az aláírási ívet 134-en írták alá, szinte valamennyien, akik akkor lényeges szerepet játszottak a természettudományok oktatásában és művelésében. A Társulat és a Vándorgyűlések működése szerencsésen egészítette ki egymást. A Társulat rendszeresen tartott üléseivel a folyamatosságot jelentette: az évenkénti Vándorgyűlések pedig más-más helyen tartatván, egyrészt az egy-egy régióban munkálkodók szélesebb körét mozgósították, másrészt az adott vidék történeti és tudományos vonatkozásainak monografikus feldolgozását végezték el. A két intézmény sokáig a legnagyobb egyetértésben működött, szervezői is ugyanazok a személyek voltak. Később azonban, mint látni fogjuk, megbomlott az összhang. Az első időszakban a Vándorgyűlések voltak jelentősebbek, később azonban — a Társulat taglétszámának rohamos növekedésével és tevékenységének kiszélesedésével — a Vándorgyűlések háttérbe szorultak, majd meg is szűntek.

A Társulat működése 1869-ig

A Társulat alakuló ülését, melyen *Kubinyi Ágoston* elnökölt, 1841. június 13-án tartották, jóváhagyták az alapszabályokat és megválasztották a tisztsíkat. Elnök Bugát Pál, másodelnök Kubinyi Ágoston, első jegyző (tulajdonképpen titkár) *Vajda Péter* lett. A Társulat célkitűzéseit, alapszabályait tekintve lényegében akadémia jellegű intézményként működött, a rendes tagokat ajánlással vették fel, és székfoglaló előadást kellett tartaniok. Megalakultak a szakosztályok: ásványtani, növénytani, állattani, vegytani, természettani, élettani és a tankedvelő szakosztály, mely utóbbi valószínűleg azokat tömörítette, akiket a természettudományok *általában* érdekeltek. Rendszeresen tartották szaküléseiket és közléseiket, érintkezésbe léptek a különböző gazdasági és más egyesületekkel. Pályázatokat írtak ki, gyűjtötték a legkülönbözőbb természettudományi vonatkozású tárgyakat. Nem csupán az Akadémia, hanem a Múzeum funkcióját is el kívánták látni. Minden természeti érdekességet gyűjtöttek, az ásványoktól a torzszülött állatokig. Később a gyűjtemény a megfelelő elhelyezéséről gondoskodni nem tudó Társulat számára mind nagyobb terhet jelentett, és végül azt a Nemzeti Múzeumnak adományozták.

A Társulatot egyelőre csak magánegyesületként ismerték el. Ahhoz, hogy országos egyesület lehessen, és tagjai számára oklevelet állíthasson ki, a Helytartótanácsához kellett folyamodnia és a királyi házból való pártfogót szereznie. Pártfogóul a magyarbarát és természetkedvelő István főherceget, a későbbi nádort nyerték meg, és „a társulat cziméhez a királyi odatoldatni jónak találtatott”. Így 1843 júniusától a hivatalos név: Királyi Magyar Természettudományi Társulat. (Megjegyzendő azonban, hogy ezután is gyakran elhagyták a királyi jelzőt, és az is jellemző, hogy jóval később *Kossuth Lajos* a Társulathoz címzett leveleiben az eredeti elnevezést használta.)

Természetesen könyvtárat is létesítettek és állandóan felvetődött folyóirat kiadásának a terve. Ez azonban részben a megfelelő anyagi alapok, részben pedig személyi okok miatt sokáig nem valósulhatott meg. 1846 végén megjelent „A Kir. Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei”-nek első kötete *Török Pál* szerkesztésében, mely az első öt évben a szaküléseken elhangzott előadások legjavát közölte. A második kötet már a szabadságharc után jelent meg. Az Évkönyvekből összesen négy kötet készült el, és

ezek a kötetek a folytatásukként megjelent „A Kir. Magyar Természettudományi Társulat Közlönye” című, de ugyancsak évkönyv jellegű kiadványokkal együtt, különböző színvonalú, de eredeti kutatásokon alapuló értekezéseket közöltek. Jellemükben ezek szinte megkülönböztethetetlenek az Akadémia Matematikai és Természettudományi Közlemények című, 1861-ben megindított kiadványától.

Már kezdettől fogva szándékoztak egy népszerűsítő jellegű folyóiratot is kiadni, de erre a kicsiny érdeklődés, és az anyagi feltételek hiánya miatt nem kerülhetett sor. 1847 novemberében azonban végre kitűzhetik a Magyar Isis című folyóirat megindítását a következő év júliusára. (A név egyrészt a korabeli népszerű német nyelvű Isis című lapra, másrészt a Társulat címerének Isis alakjára utalt.) A szabadságharc eseményei, majd a bukás és az önkényuralom folytán azonban a Társulat működése megszakadt. Bugát Pál bujdosni kényszerült, és az 1850. július 20-án, királyi biztos jelenlétében megtartott közgyűlés *Szónyi Pált* választotta elnökké. Megindultak a szakülések is, melyeknek megnövekedett a jelentőségük, mert az Akadémia dermedtsége még jóval tovább tartott. A társulati közgyűléseken elvben mindig jelen kellett volna lennie a királyi biztosnak, de a jegyzőkönyvek szerint el-elmaradoztak az ülésekről, 1860 végétől pedig már egyáltalán nem jelentek meg.

Az Akadémia 1858. december 20-án tartott 17. Közülésével kezdi meg újra működését. Ekkor választják levelező taggá *Szabó Józsefet*, a kiváló geológust, a Társulat titkárát, a Társulat Évkönyvei 3. és 4., valamint Közlönye első kötetének szerkesztőjét. Az Akadémia 1860. május 14-i Közülésén *Csengery Antal* az Akadémia egyik legfontosabb teendőjeként a hazai természettudományi vizsgálatokat, elsősorban a magyar állat- és növényvilág leírását, ásványainak elemzését, tehát mindazokat a kérdéseket jelölte meg, melyeket annak idején a Társulat is leglényegesebb feladatának tartott. Ezért azután rendkívül nagy jelentőségű volt *Szabó József* felszólalása a Társulat júniusi közgyűlésén: „Bátorkodik a közgyűlést egy körülményre figyelmeztetni, mely társulatunk működésének irányára látszik befolyással lenni, a mennyire azt a közeljövőben, ha nem is egészen megváltoztatni, de minden esetre módosítani fogja s ez az akadémiánál fejlődő nagyobb munkásság a matematikai és természettudományi osztálynál. Ennek természetes és kívánatos következése, hogy az e téren dolgozók, munkáiknak súlyával oda nehezuľnek, mi által sok, mi most társulatunk által történt, az akadémia által fog történni: a nyomozás, a kutatás, a száraz adatgyűjtés és közlés a társulattól át fog, ha nem is egészen, de nagy részben az akadémiára menni. Azért azonban koránt sem kell arra gondolni, hogy társulatunknak nem marad sok teendője, nem lenne még feladata! igen is van: a száraz nyomozás helyett a társulat lesz a mathematicai és természettudományoknak azon orgánuma, mely a nyert eredményeket népszerűen adja elő, elterjesztésükön, életbe léptetésükön s megkedveltetésükön dolgozik.”

Szabó József javaslata azonban csak öt évvel később valósult meg, amikor *Stoczek József* akkori elnök népszerű előadások tartását kezdeményezte. 1866 február–márciusában került sor az evangélikus gimnázium dísztermében a nagysikerű, és a Társulatnak anyagilag is jelentős eredményt hozó előadássorozatra (az előadások látogatásáért belépődíjat kértek). Az előadásokat *Stoczek József*, *Parragh Gedeon* (kecskeméti gimnáziumi tanár), *Szabó József*, *Nendtvich Károly*, *Vámbéry Ármin* és *Than Károly* tartották.

A tudományos ismeretek széles körű terjesztése elképzelhetetlen megfelelő folyóirat nélkül. A népszerű előadások is hozzájárultak a természettudományi eredmények iránti érdeklődés növekedéséhez, és most már csak bátor kezdeményezésre és jó szerkesztőre, no meg az elengedhetetlen anyagiakra volt szükség a folyóirat megindításához. Az utóbbiakat előmozdította, hogy a Társulat 1867 februárjában országos segélyben való részesítését kérte. A képviselőkhez személyesen is eljuttatott, és a Közlöny 6. kötete élén is megjelent kérelem, melyben elsorolják a Társulat működésének legfontosabb eredmé-

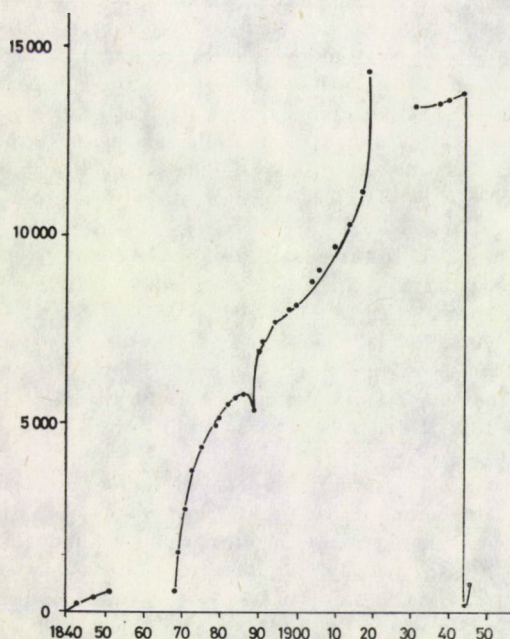
nyeit, meghallgatásra talált, és ez a támogatás is hozzájárult ahhoz, hogy 1869 januárjában megjelent a *Természettudományi Közlöny* első száma. Ezzel új korszak kezdődött a Társulat, sőt az egész magyar közművelődés életében.

1868-tól 1945-ig

A Társulat 1868. február 6-i közgyűlése első titkárrá választotta az akkor éppen 30 éves kiváló fizikust, *Szily Kálmánt*. Alig néhány nappal később egy szűkebb körű megbeszélést tartottak Than Károly alelnök lakásán, és ekkor elhatározták egy havi népszerűsítő folyóirat megindítását. Szily Kálmánnak határozott elképzelései voltak a folyóirat szerkezetét illetően, és ő kapta a megbízást a szerkesztésre is. Az első szám 1869. január 8-án jelent meg, eredetileg 1500 példányban, de olyan nagy érdeklődést keltett, hogy még ezer példányban kellett utánnyyomatni.

Ugrásszerűen megnőtt a tagok létszáma is, mint az az *1. ábrából* egyértelműen kitűnik. Természetesen már nem kötötték székfoglaló előadáshoz a tagok megválasztását, de ajánlót mindvégig megköveteltek.

A *Természettudományi Közlöny* 1869-től 1944 decemberéig folyamatosan megjelent, és hatását a magyar természettudományi kultúrára nem lehet túlbecsülni. Példányszáma fokozatosan nőtt és a második világháborúra megközelítette a 30 000-et. A természettudományok minden jeles hazai művelője munkatársa volt, és számos kiváló középiskolai tanárnak is jelentek meg alkalmilag, vagy több-kevesebb rendszerességgel önálló

1. ábra. A Társulat taglétszáma 1841 és 1945 között. 1852-től 1868-ig nem áll rendelkezésre megbízható adat, de a létszám nem érte el a hatszázat. Az 1869-nél jelentkező ugrás a *Közlöny*, az 1889-nél mutatkozó pedig Szily Kálmán felhívásának következménye. Nem egészen érthető a taglétszám hirtelen növekedése az első világháború éveiben. Az 1920 és 1932 közötti adatok megbízhatatlanok, ezért azokat fel sem tüntettük.

cikkei, illetve ismertetései. Amikor a századfordulón nevelkedett, a természettudományok terén kiemelkedőt alkotott magyar kutatók meglehetősen nagy számának nyitját keressük, az egyik okot bizonyára a kiváló magyar középiskolákban, és nem kis mértékben a Természettudományi Közlönynek több tanárnemzedék kivételes felkészültségében játszott szerepében kell megtalálnunk. (A továbbiakban nem foglalkozunk a Közlönyrel érdemének megfelelően, hanem utalunk a Természet Világa ez évi áprilisi számában megjelent közleményre.)

Ugyancsak nagy jelentőségű volt *Dapsy László*, a budapesti református gimnázium tanárának javaslata a Társulat könyvkiadó vállalatának létrehozására 1871-ben. Az első kötetek *Cotta*, *Darwin*, *Huxley*, *Tyndall* és *Helmholtz* munkái voltak, az első magyar szerző *Greguss Gyula*, akinek összegyűjtött természettudományi vonatkozású tanulmányai 1876-ban jelentek meg. A Magyar Tudományos Akadémia Csengery Antal javaslatára 1874-ben úgy határozott, hogy a Társulat könyvkiadó tevékenységére tekintettel, nem terjeszti ki saját könyvkiadását a természettudományokra, és a Társulat ebbéli munkáját évente 2000 forinttal támogatja. A Társulat Könyvkiadó Vállalata összesen mintegy 120 könyvet adott ki, többségében különleges fontosságú munkák fordítását, de számos eredeti magyar tudományos könyvet is, például *Herman Ottó* alapvető jelentőségű biológiai és etnográfiai könyveit. A Társulat azonban nem csupán Könyvkiadó Vállalata útján, hanem közvetlenül is nagyszámú könyvet és több folyóiratot adott ki. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Társulat könyvkiadói tevékenysége nélkül a tárgyalt időszakban szinte nem lett volna természettudományi szakirodalom Magyarországon.

1873-ban Than Károly akkori elnök javasolta a *Népszerű Természettudományi Estélyek* tartását, és erre a célra rendelkezésre bocsátotta az akkor felépült új Múzeum körüli egyetemi intézetek nagy kémiai előadótermét. Az első előadást *Lengyel Béla* tartotta „A lassú égésről” címmel. Az előadók sorában megtaláljuk az akkori magyar tudományosság minden kitűnőségét. 1876-ban tartotta ebben a sorozatban első előadását *Herman Ottó*, aki rendkívüli hatást gyakorolt hallgatóságára nagyon alapos, de minden tudományoskodástól mentes, mesteri előadásaival. Az 1877–1887 között elhangzott népszerű előadások külön füzetekben is megjelentek, 1888-tól pedig *Lengyel Béla* javaslatára kiadták a *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz* című folyóiratot, mely más közlemények mellett az előadásoknak is helyet adott.

A Társulat tevékenysége nem szorítkozott előadások tartására, és könyvek, valamint folyóiratok kiadására. A kormányzati szerveknél fontos kezdeményezéseket tett, pl. a mezőgazdasági vegykísérleti állomások, valamint rovar-tani intézet felállítására, a természet védelmét szolgáló intézkedésekre. A különböző alapítványok lehetővé tették pályadíjak kitűzését. A Társulat pályázatai (elsősorban a Bugát-, Margó-, Schilberszky-, Rauer-pályázatok) mozgósították az egész magyar tudományos érdeklődésű társadalmat. A bírálatok teljes terjedelmükben megjelentek a Közlönyben, ezek ma is tanulságosak az olvasó számára.

A szakosztályokban nem csupán népszerűsítő előadások hangzottak el, hanem eredeti kutatásokon alapuló beszámolók is, mert bár ekkor már az Akadémia tevékenysége is jelentős, de ülései nem tudtak helyet adni a kutatók szélesebb rétegeinek eredményeik megvitatására. 1895-től a „chemia-ásványtani szakosztály” Than Károly kezdeményezésére kiadta a *Magyar Kémiai Folyóiratot*, mely azóta is folyamatosan megjelenik, bár 1945 óta a Magyar Kémikusok Egyesülete lapjaként. 1902-től pedig ugyancsak folyamatosan jelentek meg az *Állattani Közlemények* és a *Növénytani Közlemények* – a második világháború után a Magyar Biológiai Társaság folyóirataiként.

Az 1891-ben sorra kerülő félszázados ünnepségek idején a Társulat már jelentős intézménnyé vált. Érdemes az akkori 7365 tag nemek, illetve foglalkozások szerinti megoszlását szemügyre venni. Az adatok a jubileumi Emlékkönyv-ből származnak:

I. Hölgyek	145
II. Orvosok	1435
III. Gazdák	1362
IV. Jogászok	1247
V. Tanárok	1114
VI. Mérnökök	822
VII. Tanítók	418
VIII. Lelkészek	406
IX. Kereskedők	216
X. Magánzók	119
XI. Főrangúak	77
XII. Katonák	58
XIII. Írók, művészek	37

Ezek a számok magukért beszélnek!

A Társulat fejlődésére kétségtávol Szily Kálmán titkári, szerkesztői és elnöki tevékenysége tette a legnagyobb hatást. Ezt azzal hálálta meg a Társulat, hogy 1898-ban, Szily titkárrá választásának harmincadik évfordulóján Szily-érem és -díj alapítását határozta el. A 30 darab 10 koronás arany tömegének megfelelő aranyplakett előlapján Szily Kálmán arcmása látható, a díj pedig további 200 tízkoronás aranyat jelentett. A Szily-érmet és -díjat első ízben Szily Kálmánnak ítelték 1903-ban, aki a díjat visszaszármaztatta a Társulatnak. Ezt a gesztust követték a további díjazottak is. A Szily-érmet 1906-ban Herman Ottó, 1909-ben *Semsey Andor*, a magyar tudományosság egyik legnagyobb adományozója, 1912-ben *Eötvös Loránd*, 1932-ben *Ilosvay Lajos*, 1941-ben *Zimmermann Ágoston* kapta. A második világháború után még két ízben került sor a Szily-érem odaítélésére. 1945-ben jelképesen tüntették ki *Szent-Györgyi Albertet*, *Rapaics Raymund* pedig 1948-ban ezüstből készült éremben részesült.

A Társulat fejlődése még sokáig töretlen volt. 1901-ben végre saját házhoz jutott: megvásárolták az Esterházy utca 14–16. sz. alatti házat, melynek homlokzatán most is olvasható a Társulat neve. A taglétszám még a háborús években is folyamatosan növekedett. Az elvesztett háború és a trianoni békeszerződés következményei azonban sokáig szinte megbénították tevékenységét.

Az 1918. november 20-án tartott választmányi, majd a december 18-i közgyűlés visszatér a Társulat eredeti nevéhez, és elhagyja a „Királyi” jelzőt. 1919. március 10-én a Társulat nevében Ilosvay Lajos elnök és *Gorka Sándor* első titkár Emlékiratot intéznek a külföldi természettudományi társulatokhoz az akkor már előreláthatóan katasztrofális békeszerződés feltételeinek enyhítésére. Ez a felhívás teljesen hatástalan maradt, jobbra még válaszra sem méltatták.

A Tanácsköztársaság megszüntette a Társulat autonómiáját. Az ügyek intézését egy tizenkét tagból álló direktórium vette át, a Közlöny szerkesztésével pedig *Lambrecht Kálmánt* bízták meg. A Közlöny továbbra is szinte zavartalanul megjelent, és a cikkek között alig egy-kettő akad, melyben ideológiai-politikai irányzatosság fedezhető fel, az is inkább csak a címekben. A Tanácsköztársaság bukása után Ilosvay Lajos elnök és Gorka Sándor első titkár az augusztus 6-án tartott választmányi ülésen köszönetüket fejezték ki *Leidenfrost Gyulának*, a Direktórium elnökének, hogy a viharos időkben megővta a Társulat vagyonát; a Direktórium működését voltaképpen sikeres mentőakciónak tartották. *Méhely Lajos*, a kiváló biológus, a darwini fejlődéstan legnagyobb hatású hazai terjesztője, aki már akkor is szélsőséges politikai nézeteiről volt hírhedt, az 1919. október 29-i választmányi ülésen elítélte az elnök és a titkár eljárását, és a direktórium tagokkal, valamint a Közlöny Tanácsköztársaság alatt kiadott számainak munkatársai-val szemben szankciók alkalmazását követelte. Hosszas huzavona után kizárták a Társulattól a direktórium tagokat, a Tanácsköztársaság ideje alatt megjelent hat számot

pedig nem tekintették a Közlöny részének, és a füzet- és oldalszámozást a 721., illetve 210. számokkal újakezdték. 1926-ban az Állattani Szakosztály javaslatára négy kizárt szakosztályi tag (*Lambrecht Kálmán, Lendl Adolf, Leidenfrost Gyula és Soós Lajos*) kizárását törölték, de közülük csak Soós Lajos vett részt tevőlegesen a Társulat további munkájában. Megjegyzendő, hogy Méhely Lajos és a Társulat kapcsolata is megszakadt. A „Királyi” jelző pedig ismét visszakerült a Társulat nevébe.

Az első világháborút követő években rendkívül nehéz volt a Társulat helyzete. Javárészt hadikölcsönökbe fektetett vagyonának jelentős része elveszett, a békeszerződés következtében a tagok nagy hányadának megszakadt a kapcsolata a Társulattal. A Közlöny 1920 és 1926 között lényegesen kisebb terjedelemben jelent meg. A szakosztályokban azonban hamarosan megkezdődtek az előadások, és egyre növekvő jelentőségük lett a szakosztályi folyóiratoknak. A Társulat többször is felemelte szavát közérdekű ügyekben, így a tihanyi Biológiai Kutatóintézet létesítésével, és számos esetben a természet védelmével kapcsolatban. Kezdeményezte természetvédelmi területek létesítését, bizonyos növények és állatok védetté nyilvánítását. Egyes kiadványai igen nagy népszerűségeztettek szert, mint a Természettudományi Lexikon és a mindennapi élet számára hasznosítható természettudományi eredményeket összefoglaló Kincseskönyv. 1941-ben elégedetten ünnepelhette a Társulat fennállásának századik évfordulóját. Vagyoni helyzete az újabb alapítványok, hagyatékok következtében stabilizálódott, könyvkiadási tevékenysége fellendült. A jubileumra jelent meg *A Természet Világa* című reprezentatív sorozata.

A második világháború kataklizmája azonban mindent elsodort.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlései 1841—1933

Az alakuló Vándorgyűlést még abban az évben követte a második, ugyancsak Pesten tartott összejeövetel, majd a szabadságharc kitöréséig évente hívták össze a Vándorgyűléseket. A Vándorgyűlések elnökeinek a hely legtekintélyesebb főurait, főpapjait nyerték meg, általában az alelnök(ök) és titkár(ok) került(ek) ki a tulajdonképpeni tudományművelők közül. A Vándorgyűlésekről részletes ismertetéseket, ún. *Munkálatokat* adtak ki, melyeket a következő Vándorgyűlés résztvevői kaptak meg a részvételi díj fejében. A Vándorgyűlésekkel kapcsolatos egyéb kiadványok közül nem egy ma is forrásértékű, a maguk korában pedig úttörő jelentőségűek voltak. Az 1933-mal bezárólag tartott 41 Vándorgyűlésre vonatkozó adatokat az 1. táblázat foglalja össze.

A Vándorgyűlések helyével kapcsolatban érdemes idézni *Chyzer Kornél*nak, a Vándorgyűlések egyik legteljesebb szervezőjének és első krónikásának szavait: „... a természeti törvényen alapuló azon ténnyel, hogy hegyes-domboos vidékeink vagyonosabb mívelt osztálya, melynek a létért való küzdelemben nagyobb tevékenységet kell kifejtenie, mint a televénydús alföldön lakóknak, előrehaladottabb és jobban tudja felfogni a haladó kor intő szavát, nagygyűléseink története is igazolja; mert ha múltunkra visszpillantunk, látjuk, hogy még a negyvenes éveknak általános hazafiúi lelkesedéstől áthatott korszakában is, amidőn minden új eszme, amelylyel hazánk felvirágoztatását előmozdítani lehetett, mohón karoltatott fel; intézményünket, mely közmegegyezés szerint nem remélt eredményeket mutatott fel, hegyes vidékeink szegényebb értelmisége istápolta s nevelte nagyra; míg a gazdag magyar síkság nagy városainak, például Szegednek, Szabadkának, Kecskemétnek s akkor még Debreczennek is eszébe nem jutott vándorgyűléseinkre fordítani figyelmöket s azokat saját körükbe meghívni, azok működésén okulni s azokból hasznót húzni.” Valószínűleg etnopolitikai szempontok is szerepet játszottak az összejevetelek helyének kiválasztásában. Különös jelentősége volt annak, hogy az ötödik

1. táblázat

Sorszám	Hely	Időpont	Résztevők száma
I.	Pest	1841. V. 29–31.	269
II.	Pest	1841. IX. 6–9.	212
III.	Besztercebánya	1842. VIII. 4–8.	187
IV.	Temesvár	1843. VIII. 8–12.	189
V.	Kolozsvár	1844. IX. 2–6.	335
VI.	Pécs	1845. VII. 11–15.	447
VII.	Kassa – Eperjes	1846. VIII. 9–17.	355
VIII.	Sopron	1847. VIII. 11–17.	483
IX.	Pest	1863. IX. 22–26.	438
X.	Marosvásárhely	1864. VIII. 27–IX. 2.	491
XI.	Pozsony	1865. VIII. 28–IX. 2.	568
XII.	Rimaszombat	1867. VIII. 12–17.	685
XIII.	Eger	1868. VIII. 24–29.	632
XIV.	Fiume	1869. IX. 6–11.	862
XV.	Arad	1871. VIII. 28.–IX. 2.	463
XVI.	Herkulesfürdő	1872. IX. 16–21.	599
XVII.	Győr	1874. VIII. 24–29.	365
XVIII.	Előpatak	1875. VIII. 30–IX. 5.	384
XIX.	Máramarossziget	1878. VIII. 22–28.	320
XX.	Budapest	1879. VIII. 28–IX. 2.	542
XXI.	Szombathely	1880. VIII. 24–27.	237
XXII.	Debrecen	1882. VIII. 23–27.	304
XXIII.	Buziás-Temesvár	1886. VIII. 22–26.	231
XXIV.	Tátrafüred	1888. VIII. 23–27.	263
XXV.	Nagyvárad	1890. VIII. 16–20.	279
XXVI.	Brassó	1892. VIII. 22–25.	253
XXVII.	Pécs	1894. VII. 2–6.	182
XXVIII.	Budapest	1896. IX. 12.	535
XXIX.	Trencsén	1897. VIII. 22–25.	185
XXX.	Szabadka	1899. VIII. 27–31.	324
XXXI.	Bártfa	1901. VIII. 21–24.	324
XXXII.	Kolozsvár	1903. IX. 6–9.	396
XXXIII.	Szeged	1905. VIII. 27–30.	337
XXXIV.	Pozsony	1907. VIII. 25–29.	397
XXXV.	Miskolc	1910. VIII. 21–24.	575
XXXVI.	Veszprém	1913. VIII. 25–29.	347
XXXVII.	Nagyszeben	1914. elmaradt	
XXXVIII.	Keszthely	1922. IX. 2–6.	?
XXXIX.	Pécs	1927. VIII. 28–31.	456
XL.	Sopron	1929. VIII. 28–31.	?
XLI.	Budapest	1933. VI. 4–10.	380

Vándorgyűlést 1844-ben Kolozsvárott tartották mert — a Vándorgyűlés elnöke, *gr. Teleki József* szavaival „A gyászos mohácsi veszélytől fogva ez az első alkalom, mely a két haza lakosait barátságos egyesületbe vonván, a közérdeknek kölcsönös erővel felfogására, az iránti szerény tanácskozásra módot nyújt.”

A Vándorgyűlések számos nagy jelentőségű ügyben léptek fel kezdeményezőként. Szorgalmazták az egészségügyi törvény meghozását, az orvosképzés színvonalának növelésére a Rókus kórház tanintézetévé való alakítását; a lelencügy szervezetének kialakítását, tanítóképzők felállítását. Több intézmény jött létre vándorgyűlési kezdeményezések nyomán, például az Országos Gyógyszerész Egyesület és a Magyarhoni Földtani Társulat. A műemlékvédelem és a természetvédelem különböző kérdései is gyakran szerepeltek a vándorgyűlési programokban. Felléptek a kuruzslók és a babonák ellen, az

utóbbival kapcsolatban pályázatot is hirdettek, és a díjnyertes munkát könyv alakban is kiadták. Sok egyéb pályázatot is hirdettek, melynek anyagi alapját az adományozók nyújtották.

A szabadságharc után sokáig nem kerülhetett sor Vándorgyűlés összehívására. Az 1863-ban Pesten tartott IX. Vándorgyűlés elnöke *Eötvös József* volt, megnyitó beszédét ma is megszívlelhetnénk.

A Vándorgyűléseket azonban támadások is érték. Sokan, elsősorban Herman Ottó, úgy vélték, hogy túlságosan nagy súlyt kapnak a Vándorgyűléseken a külsőségek, a díszebédek, az öncélú kirándulások; mások pedig az érdemi munka gátjának tartották a Vándorgyűlések tárgyköreinek sokrétűségét, hiányolták, hogy nem a leghivatottabbak vesznek részt a szervezési munkálatokban. Ezen az sem segített, hogy már a IX. Vándorgyűléstől kezdve működött az állandó központi választmány. Az első világháború után még négy ízben tartottak összejöveteleket, az utolsót 1933-ban Budapesten, és bár olykor-olykor felmerült a Vándorgyűlések felelevenítésének gondolata, a megvalósításra nem került sor.

A Vándorgyűlések szervezői közül az alapító Bene Ferenc mellett Kubinyi Ágoston, Chyzer Kornél, Szabó József, Lakits Ferenc és Gorka Sándor munkássága emelkedik ki. Valamennyien tevékenyen részt vettek a Társulat munkájában is, Gorka Sándor pedig meghatározó jelentőségű szervezője volt századunk első fele minden hazai természettudományi mozgalmának.

A Vándorgyűléseknek — ellentétben a Társulattal — jelentős numizmatikai vonatkozásuk is van. 19 Vándorgyűlés alkalmából adtak ki érmeket, továbbá három jutalomérmet is alapítottak, ezeket Kovács Józsefről, Chyzer Kornélról, illetve Bene Ferencről és Bugát Pálról nevezték el.

A Társulat története 1945-től 1953-ig

Az 1945. március 3-án tartott első választmányi ülésen mindössze kilencen jelentek meg. A főtítkári teendők ellátásával *Rapaics Raymundot* bízták meg, mivel *Gombocz Endre* főtitkár a lakóházát ért bombatámadás következtében meghalt. Április 21-én újabb választmányi ülésre, és ami fontosabb, *Szent-Györgyi Albert* társulati rendezésű nyilvános előadására került sor. *Vándor József* javaslatára a teljes vezetőség lemondott és 1945. július 5-én tartották meg az első Közgyűlést, melyen mindössze 65 tag, köztük Szent-Györgyi Albert és *gr. Teleki Géza* kultuszminiszter vett részt. Ezen a közgyűlésen ítélték oda a jelképes Szily-érmet Szent-Györgyi Albertnek. Elnöknek *Gróh Gyulát*, al-elnöknek *Renner Jánost*, főtítkárnak pedig *Rapaics Raymundot* választották meg. A tagok létszáma 120-ra zuhant és a Társulat elhalásáig sem emelkedett hatszáz fölé. Már 1946 januárjától megjelent viszont a Közlöny utóda a *Természettudomány*, egyre több ismeretterjesztő előadást tartottak a Társulat tagjai, és néhány könyvet is kiadtak.

Gróh Gyula elnökségét az 1946. és 1947. évi közgyűlés is megerősítette. 1948-ban azonban megkezdődtek a politikai indíttatású támadások a Társulat és vezetősége, személy szerint elsősorban Gróh Gyula elnök ellen. Egyelőre nem lehet pontosan megállapítani a történeteket, de az nyilvánvaló, hogy az MDP illetékes osztályán határozták meg a további eseményeket. Az 1948. április 21-én tartott választmányi ülésen a Társulat vezetősége lemondott, de a Természettudomány májusi számában még Gróh Gyula szerepel elnökként. A nyilvános fordulat az 1948. augusztus 25-i közgyűlésen következett be. Az ülés *Vermes Miklós* elnöklétével kezdődött, majd bizottsági beszámolóik után *Rusznayk István* vette át az elnökséget, *Nemes Dezső* és *Vadász Elemér* pedig diszelnöki minőségben szerepelt. A közgyűlés elhatározta, hogy az eddigieknél sokkal szélesebb

körű, és a politikát közvetlenül támogató ismeretterjesztési munkát fog folytatni. Elnökké *Novobátzky Károlyt*, főtítkárrá a tudományban és ismeretterjesztésben eddig fel nem tűnt *Mariska Zoltánt* választották, Rapaics Raymund könyvtáros lett. Ezzel az aktussal azonban nem érte be az akkori politika. A Szovjetunióban 1947-ben létrehozott Politikai és Tudományos Ismereteket Terjesztő Társulat mintájára akartak hasonló magyar szervezetet létrehozni, és ennek állott útjában a Magyar Természettudományi Társulat. A Szabad Nép 1952. december 21-i száma tájékoztat arról, hogy a Magyar Tudományos Akadémián elhatározták a Társadalom és Természettudományi Társulat létrehozását, majd 1953. február 25-én, talán nem felesleges hozzátenni, hogy a „terrorista orvoscsoport” leleplezésének árnyékában, az Akadémián értelmiségi ankétot tartottak, melyen a TTIT létrehozását kezdeményezték. A TTIT formálisan 1953. április 29-én alakult meg, első elnöke *Bognár Rezső*, főtítkára pedig *Mariska Zoltán* lett. Érdekes módon a közzétett iratokból nem derül ki, hogy a Magyar Természettudományi Társulat megszűntét kimondták volna.

A TTIT, illetve utóda a TIT működésével itt nem kívánunk foglalkozni. 1990. április 17-én alakult meg ismét a Társulat, majd 1990. június 18-án megtartotta közgyűlését, melyen *Szentágotthai Jánost* választották elnökké. Jó lenne, ha a viharos közelmúlt után a Társulat elődeihez méltón tudná a természettudományos ismeretterjesztő munkát folytatni, mert ma erre legalább olyan szükség van, mint alapításakor.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ANDORKÓ KÁLMÁN: Névjegyzék és Tárgymutató a KMTT Folyóirataihoz 1841—1941, Budapest, 1943.
2. BECK MIKÁLY: A MOÉTV érmeinek és jutalomérmeinek története. Orvostörténeti Közlemények 117—120, 309 (1987)
3. BECK MIHÁLY: A Természettudományi Közlöny története. Természet Világa (1991), 122
4. CHYZER KORNÉL: A MOÉTV története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhely, 1890.
5. Emlékkönyv a KMTT félszázados jubileumára. Budapest, 1892.
6. GOMBÓCZ ENDRE: A KMTT története 1841—1941. Budapest, 1941.
7. GORKA SÁNDOR: A MOÉTV XLI. Vándorgyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Budapest, 1934.
8. HERMAN OTTÓ: A magyar orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése alkalmából. Természettudományi Közlöny, 1879, 11, 311, 388.
9. KÁTAI GÁBOR: A KMTT története alapításától fogva máig. Pest, 1868.
10. SCHÄCHTER MIKSA, LAKITS FERENC, PROCHNOW JÓZSEF és KERÉKES PÁL: A MOÉTV története 1890—1910-ig. Budapest, 1910.
11. SZABÓ JÓZSEF: Pillantás a magyar orvosok és természetvizsgálók Vándorgyűléseinek múltjába és jövőjébe. Természettudományi Közlöny 1890, 22, 538.

RÉSZLETEK EÖTVÖS JÓZSEF ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉDÉBŐL*

Azon egyes jelenségek között, melyeknek összessége korunk jellemét képezi, alig található fontosabb, mint azon haladás, mely századunkban a természettudományok körében történt. Soha ily rövid idő alatt e tudomány körében annyi, s ily nagyszerű felfedezés nem történt; soha a tudomány felfedezései az élet minden viszonyaira ily rögtön s közvetlen befolyást nem gyakoroltak. Tagadhatatlan, hogy korunknak ezen iránya

* Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. Vándorgyűlésén Pesten, 1863. szeptember 19-én.